

Herojai Lietuvoje: (de-)heroizavimo aspektas, atvejis, prieiga

Gražina Kristina Sviderskytė

Podoktorantūros stažuotoja, daktarė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: sviderskyte.g@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje svarstoma tendencija formuojant Lietuvos istorinį herojų istorinį, t. y. faktinio vs fiktyvaus pasakojimo veikėją, aktualizuoti ir kartu redukuoti kaip ideologizuotą idealą; sąlyginė, selektyvi herojinio statuso atribucija čia vadinama (de-)heroizavimu. Remiantis *Lituanicos* atvejo (1933 m.) analize bei herojų diskurso apžvalga ir pasitelkiant heroizmo humanitarikos ir heroizmo mokslų (angl. *Heroism Science*) įžvalgas, nagrinėjamos kartotinės (de-)heroizavimo apraiškos konceptuali ir praktiniu lygmeniu, herojinio idealo bei kulto, herojų tipų raida ar veikiau inercija XX a. Lietuvoje.

Reikšminiai žodžiai: istorinis herojus, heroizavimas, herojinis idealas, heroizmo mokslai.

Heroes in Lithuania: Aspect of (De-)Heroization, Case, Approach

Summary. In this article, I explore a tendency of (de-)heroization in Lithuania during the 20th century. This research is focused on a historical hero, that is, a mental construct based on a historical prototype: a protagonist of the factual versus fictional narrative who was idealized, mythologized, and initiated to meet the current collective needs and demands. The aim can be generalized by the following questions: who is a historical hero and why is he important; what makes (de-)heroization relevant and how did/does it occur; why this phenomenon is relevant to Lithuania and how should it be further explored? The applied methodology involved a case study (an analysis of the transforming and transfigured heroes, the origin and evolution of the heroic narrative about Lithuanian-American pilots Stephen William Darius and Stanley [Thomas] Girch, aka Darius and Girėnas), a discourse analysis, and an interdisciplinary approach focusing on the heroism humanities in the context of the emerging transdisciplinary heroism science. The emergence and specificity of the heroic ideals – the Great Lithuanian and Winged Lithuanian – and types – the Warrior and Aviator – is explored, and the tendency of idealization and ideologization as well as inertia and stagnation in heroization processes are revealed. The resilience of the cult of power, as well as ideological relics of Lithuanian nationalism and even Soviet utopianism in the current heroism discourse, has led to an unsettling conclusion that the process of hero-making simultaneously and repeatedly involved an exalted idealization and deep depreciation of the heroic figures and their original ideas and/or achievements and of the historical past and historical heritage in general. This kind of (de-)heroization was an integral part of the construction of the Lithuanian mythical modernity.

Keywords: historical hero, heroisation, heroic ideal, heroism science.

Received: 19/09/2019. Accepted: 09/11/2019

Copyright © 2019 Gražina Kristina Sviderskytė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Būklė: tūkstantis herojų vienu veidu

Šį darbą¹ inspiravo ilgalaikis tyrimas, kuriuo Lietuvoje bei diasporoje masiškai tiražuojamas pasakojimas apie *Lituanicą* nuskaidrintas kaip politiniu bei sociokultūriniu požiūriu veiksmingas, bet pažinimo prasme mažavertis mitas, turįs mažai ar neturįs nieko bendro su praeities tikrove, vadinama istorikų istorija. Vienokie įvaizdžiai, tematika ir įvykiai buvo siejami su lietuvių didvyriais Steponu Dariumi ir Stasiu Girėnu, o kitokius teko priskirti asmenims, kurie nuo pilnametystės lig mirties amerikietiškuose asmens dokumentuose įvardyti kaip Stephen William Darius ir Stanley (Thomas) Girch. Dariaus ir Girėno ikona, modernios tautos tapatybės dėmuo ir vienybės simbolis, rėmėsi populiaraus pasakojimo dramaturgija ir konfliktavo su istorijos chronologija bei problematika². Istorinių herojų mitologizavimas sudomino ne mito ir mokslo priešprieša, o aktualumu: kaip besireiškianti inercija ir anachronizmas atminties ir atminimo kultūroje bei politikoje, priešišku ideologijų reliktas nacionalinėje istorinėje savimonėje. Herojinio pasakojimo vidinė logika, struktūra retrospektyviai buvo atpažinta, o pasakojimo esamuoju laiku – ne. Vadinas, pasakojimas ir jo šerdis – mitas klostėsi dviem lygmenimis: autoriai, užsakovai, skleidėjai patys buvo jo veikiami; kūrinys – ir herojai – darė įtaką kūrėjams. Apskritai, mitokūros procesas tebevyksta ir, be kita ko, šiuo metu reiškiasi herojinių siužetų, vaizdinių, paminklų „karais“. Taigi kompleksiškas *Lituanicos* atvejis ir esama sociokultūrinė aplinka paskatino susitelkti į istorinių veikėjų heroizavimą kaip lokalų, nacionalinį ir universalų, transnacionalinį reiškinį.

Plačiausia prasme šį darbą apskliaustų šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje jau įtvirtintas sudėtinis klausimas: kas yra herojus ir kam jo reikia?³ Tiksliau, šiuo darbu daugeriopoje heroizmo problematikoje išskirtas ir detalizuotas istorinių herojų – kurie, žinia, ne gimsta, o yra kuriami – ypatumas Lietuvoje. Tikslą apibrėžė hipotezė: *Lituanicos* herojinis pasakojimas – galbūt būdingas atvejis, leidžiantis aiškintis keliais etapais, tikslintinomis aplinkybėmis XX a. besiklosčiusią (de-)heroizavimo tendenciją Lietuvoje. (De-)heroizavimu čia pavadinta sąlyginė, selektyvi herojinio statuso atribucija: kai jie (per-)kuriami pagal oficialiai aprobuotą idealą ir praktines ideologines reikmes, suvaldant ir suvaržant istorinių veikėjų, veiksmų ar vyksmo originalias idėjas; tokie herojai – pavyzdžiui, Darius ir Girėnas, – yra besąlygiškai idealizuoti ir redukuoti, pagarbinti ir įdARBINTI, išgarsinti ir nepažinti. *Lituanicos* atveju „sparnuotų lietuvių“ idealo ir kulto apraiškos liudijo kartotinį (de-)heroizavimą ketvirtame, šeštame–septintame ir paskutiniuose XX a. dešimtmečiuose. Ši tendencija patvirtino ir papildė lietuviškos tapatybės, nacionalinio pasakojimo analizėse jau atskleistus ypatumus: poetinio, ne politinio matmens dominavimą⁴, tautiškumo „šventenybes“ ar „fetišus“, tautiško ir sovietinio nacionalizmo reliktus⁵. Be to, herojų variacijos turėjo sovietinio schematizmo bruožų⁶ ir

¹ Projektas bendrai finansuotas iš Europos socialinio fondo (projektas Nr. 09.3.3-LMT-K-712-02-0074) pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT).

² G. Sviderskytė, 2019.

³ S. T. Allison, G. R. Goethals, 2011.

⁴ Pavyzdžiui, N. Putinaitė, 2004, p. 10.

⁵ Plg.: R. Čepaitienė, 2013, p. 242; N. Putinaitė, 2019, p. 13, 421.

⁶ Herojai ne savo idėjomis kuria istoriją, o įdarbinami jau esamoms tvirtinti, pavyzdžiui, įvaizdinti „naująjį žmogų“ ir „klasinę tautos sampratą“, tautą kaip liaudį (pagal: *ibid.*, p. 281–282).

ryškiai kontrastavo su vakarietiško herojinio idealo raida, herojaus tipų kaita bei įvairovė⁷. Per atvejo prizmę ir sovietinio bei vakarietiško ar liberalaus heroizavimo paralelę įžvelgta galimybė detalizuoti (de-)heroizavimą Lietuvoje.

Kilo trys uždaviniai. Pirma – atskirti ir įtvirtinti sampratas: populiariuose pasakojimuose, apskritai viešajame diskurse „herojus“, „heroizmas“, „herojiškas“ vartojami pramaišiu tarsi reikštų tą patį, o akademiniam diskurse tai yra etimologiškai bei istoriškai skirtingos sampratos, reikalaujančios atitinkamos traktuotės. Antra – aiškintis (de-)heroizavimo ypatumus, raidą ir pobūdį Lietuvoje: veiksnius, etapus, idealus, herojų tipus ir jų kūrėjus / autorius. Trečia – svarstyti tyrimo prieigą: laikantis „heroizmo humanitarikos“ krypties (*Heroism Humanities*) besivystančių transdisciplininių heroizmo mokslų (angl. *Heroism Science*) kontekste⁸ įvertinti sąsają su socialinės psichologijos ir (ar) sociologijos lauku⁹.

Straipsnio objektas yra istorinis herojus: kolektyviai formuojama ir formuojanti vertybė, ne vienadienė įdomybė. Čia „herojus“ – praeities tikrovės veikėjo įkontekstinimo padarinys: mintinė projekcija, įveiksminta dabartyje, priskiriant atitinkamas perdėtas ar nebūtas, taigi mitines savybes. „Istorinis“ – nuoroda ne į istorijos mokslą (kuris herojinių statusų tiesiogiai nekuria ir nenaikina – kaip ir tiesiogiai nekursto bei negriauna simbolių ar mitų, tik juos stebi, nagrinėja, dekoduoja, dekonstruoja), o veikiau kolektyvinę atmintį, bendrą praeities pajautą bei patirtį tarp atminties, užmaršties ir vaizduotės. Apsibrėžiant objektą buvo atsižvelgta į tai, kad debatai dėl didvyrio teorijos (angl. *the great man theory*) tebeaktualizuoja idealistinį Thomaso Carlyle'io konceptą esą visa istorija tėra didvyrių biografija¹⁰, ir į tai, kad Maxo Weberio charizmos samprata veši komunikacinės atminties ir kasdienėje informacijos apyvartoje; bet kol herojaus genas tebėra spėlionė, juolab remiantis atvejo studija bei panašia mokslinė istoriografija, nutarta remtis, be kita ko, ir heroizmo moksluose plėtojama nuo Herberto Spencerio besitęsiančia sociologine kritika, pagal kurią istorinį herojų kuria socialinė (čia teigiame, kad sociokultūrinė) aplinka¹¹. Šiuolaikinėje Lietuvos bei užsienio istoriografijoje ir socialinių mokslų literatūroje apmąstoma istorinio prototipo ir herojinio statuso skirtis ir ypač asmens bei kolektyvo samplaika sinkretiškoje istorinio herojaus sampratoje straipsnyje buvo esminės. Tyrimo metu istorinis herojus išryškėjo kaip sudėtingas darinys, tirtinas rekonstruojant statuso atribuciją, atskiriant prototipo fragmentus, archetipą, tai yra *hero's journey* monomito veikėją¹² ir idealą bei tipą(-us)¹³.

Nagrinėjama problematika pozicijuota istorijos, iš dalies ir tarpdalykiniame, ir viešo diskurso lauke. Nors herojaus įveiksminimas dera socialinių mokslų sričiai, vis dėlto kiekvienu atveju jau įvykusios statuso atribucijos chronologija ir kontekstas tirtini (ir)

⁷ Herojinis idealas totalitarizmo ir demokratijos sąlygomis apžvelgtas, pavyzdžiui, M. G. Kendrick, 2010, p. 146–198.

⁸ R. M. Curry, 2018.

⁹ Pavyzdžiui, žr. XXI a. heroizmo tyrimų ir heroizmo mokslų ištakų apžvalgą: G. Franco *et al.*, 2016.

¹⁰ Carlyle's Lectures on Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History, 1910, p. 27.

¹¹ Z. E. Franco *et al.*, 2016.

¹² Herojaus išvykimas-iniciacija-sugrįžimas kaip monomito branduolys: J. Campbell, 1949, p. 30.

¹³ Pavyzdžiui, S. Dariaus ir S. Girėno herojų transformacijos bei transfigūracijos pagal J. Campbello monomitą: G. K. Sviderskytė, 2019 (1).

istorijos lauke. Viena yra stebėti, kaip skiriasi ar konfliktuoja prototipas ir herojus: antai, jei prototipas mirė palyginti jaunas ir spėjo nuveikti mažiau, tai „bendravardis“ herojus plačiausiai palaikomas; o jei prototipas (tebe-)gyvena ilgai ir nuveikia daugiau, tai herojumi pasitikima mažiau, ir panašiai¹⁴. Kita yra aiškintis, kaip herojus vystėsi atskira, net priešinga trajektorija nei žinios apie prototipą¹⁵. Tad aktualu ir prasminga integruoti *Lituanicos* bei panašius tyrimus į heroizmo mokslus, šiuolaikiškas „visada aktualaus“ herojaus paieškas¹⁶.

Istorijos lauke siekta kiek galint vengti priešinti mitą ir mokslą, naratyvą ir analizę, fikciją ir faktus. „Tautiškumo išteklį ir istorizmo“ santykis irgi suvoktas kaip įtampa, bet nebūtinai priešprieša, nes, pavyzdžiui, argumentą esą „iš mokslo neįmanoma išvesti moralės principų“¹⁷ paneigė *Lituanicos* atvejo analizė, be to, šiuolaikiniai istorijos tyrimai įvairaus praeities pažinimo skirtybes jau aprėpė kaip analizės, o ne ginčo objektą¹⁸. Vadovaujantis įžvalga, kad vienas teisingas istorinis pasakojimas (galbūt) įmanomas totalitarizmo sąlygomis, o „laisvų bendruomenių gyvavimo logikoje“ neišvengiama „persiklojančių ir konfliktuojančių“ naratyvų įvairovė¹⁹, herojų kūrimas ir apskritai mitokūra vertinti santūriai pozityviai: kaip aktualus ir kritiškai pažinus reiškiny, atsargiai vertintinas dėl kintamų, kartais klaidinančių pavidalų ir ideologinių įkrovų. Pagaliau, laikytasi klasikinio lyginamosios mitologijos principo, kad bet kokiomis aplinkybėmis būtų pernelyg paprasta demonstruoti, jog mitas istorijos ir apskritai mokslo atžvilgiu yra absurdas²⁰. Istorinis herojus įdomus ir svarbus būtent tuo, kad gali įvairuoti, įgyti mitinių ir išties absurdiškų bruožų, bet jokių atveju pats nėra absurdas ir visais atvejais yra savitai įprasminamas. Kadangi herojinis statusas be prasminės įkrovos negalimas ir pats neįsiprasmina²¹, tai net demaskuotas kaip absurdiška klastotė gali likti gajus, kol esama įprasminotojų. Demonstruoti absurdą ir kraštutinai vertinti istorinius herojus, mitus, idealus neproduktyvu todėl, kad tuo kurstoma poliarizacija ir keliamas konfliktas be diskusijos: bergždžiai užsitęsiantis monumentų, ideologijų ar kitoks karas.

Kaip tik tokiu karingumu pasižymi viešas diskursas Lietuvoje: poliarizuotas, inertiškas ir regresyvus, kontrastuojantis su mokslinio pažinimo raida. Tiesa, mokslinėje istoriografijoje gal tik Vytauto Didžiojo herojaus raida išryškinta nuosekliu dėmesiu, per požiūrių ir kontekstų prizmę – Alfredo Bumblausko, Lino Eriksono, Dangiro Mačiulio, Giedrės Mickūnaitės, Alvydo Nikžentaičio, Rimvydo Petrausko, Dariaus Staliūno ir kitų darbuose; bet visgi humanitarinių ir socialinių mokslų lauke vyksta gyva, konstruktyvi diskusija, nuolat plečiama jos problematika ir metodika. O viešumoje „laisvos bendruo-

¹⁴ A. D. Frain, R. Vanstone, J. A. Frimer, 2017.

¹⁵ S. T. Allison, G. R. Goethals, p. 188.

¹⁶ A. Bumblauskas, 1987.

¹⁷ A. Jokubaitis, 2014.

¹⁸ B. Southgate, 2009; J. Lukacs, 2011.

¹⁹ R. Kamuntavičius, 2015, p. 631.

²⁰ J. Campbell, p. 249.

²¹ Gali būti nagrinėjami ir kolektyviai neapčiuoto statuso istoriniai herojai, vadinamieji neapdainuoti didvyriai, tik jie nėra šio straipsnio objektas; kaip sakytą, pačiam herojiškos elgsenos impulsui kolektyvinė aprobacija nebūtina, ir nors heroizmas suprantamas kaip prosociali veikla, herojaus metamorfozės, vidinio sprendimo motyvas nebūtinai prosocialus – žr. Z. E. Franco, K. Blau, Ph. G. Zimbardo, 2011.

menės gyvavimo logika“ užvaldyta veikiau gynybinių refleksų, polinkio perdėti įtariai vertinti raidą ir priešintis kaitai it grėsmei²². Karingas diskursas galbūt intensyvėja dėl vykstančio propagandinio karo, bet jis dar prieš tai šaknijosi ideologizuotuose istoriniuose pasakojimuose, pasakoriškoje didaktikoje, žiniasklaidoje. (De-)heroizavimo aspektas polinkį atliepia ir iš dalies paaiškina.

Aiškintis (de-)heroizavimą Lietuvoje pagaliau yra tarsi peržiūrėti nacionalinių herojų „rikiuotę“ ir žvalgytis dingusių herojų. Kaip jau rašyta, XX a. „tautinių herojų perrikiavimas vyko labai vangiai, o gal ir visai neįvyko“²³. Mokslo darbuose ir kultūros žiniasklaidoje apmąstant nacionalinės tapatybės modelius bei raidą užfiksuota paradoksali, istorijos ir kultūros specifikai prieštaraujanti kitokio – Lietuvai aktualaus, bet ne Lietuvos ar ne lietuvio – herojaus nebūtis²⁴. Minėta paralelė su vakarietiško herojinio idealo raida bei herojų tipų įvairove ir heroizmo moksluose svarstoma tipologija²⁵ leidžia iškart pastebėti ir papildyti, kad, atsižvelgiant į nepriklausomybės kovas – ne vien karinį pasipriešinimą, bet ir taikią rezistenciją – toks pat paradoksalus deficitas Lietuvoje yra socialinis herojus – ne karinis ar kovinis ir net ne didelės rizikos veikėjas. Kur šie Lietuvos vyrai ir moterys (nebūtinai lietuviai), bėdžiai ir turčiai, tylieji geradariai, gerieji nusikaltėliai (angl. *outlaw*), pranešėjai (angl. *whistle-blower*), nutrūktgalviai, nepripažinti, šaunieji prasimušėliai (*underdog*)? Suprantama, trūko ne herojų prototipų, bet heroizavimo įvairovės. Populiariūs istoriniai pasakojimai ir pagrindinių herojų rikiuotė vos krustelėjo per permainingą Lietuvos šimtmetį ir dar tokiu metu, kai Vakarų tradicijoje blėstant klasikiniam herojų kultui greta modernaus superherojaus subrendo nekanoninis, antikonformistinis, provokuojantis, sąmoningai absurdiškas (*sic!*) postmodernus (anti-)herojus²⁶. Lietuvoje sukakčių minėjimų programos, proginė literatūra ir renginiai, populiarios hagiografinio pobūdžio biografijos iki šiol stabilizuoja ar steigia tą patį vaizdinį, kuris – beje, prieštaraujant „nupolitintos“ ar neutralizuotos istorijos kritikams – kaip tik „sutautintas“ tapo destruktiviai niveliuotas: žinomiausios istorinių pasakojimų-pasakų-mitų veikėjai išsiričiau tarsi tūkstantis herojų vienu veidu, o ne herojai tūkstančiais veidų²⁷.

Herojų vienodinimo, suvaržyto įveiksinimo, sąstingio priežasčių spektras turėjo siekti plačiau negu jau gausiai įvertintas diskurso sovietizavimas. Ar tai – neišvengiamas tautinės valstybės (at-)kūrimo sąlygų, okupacijų traumų, posovietinio mentaliteto padarinys? O gal spręstina metodo, didaktikos ir diskurso problema? (De-)heroizavimo ypatumai, raida ir pobūdis toliau svarstomi per *Lituanicos* atvejo prizmę apžvelgiant keliais etapais įtvirtintą herojinį idealą, herojų tipus ir kūrėjus; pabaigoje reziumuojama darbo tezė ir perspektyva siekiant geriau pažinti „visuomet aktualius“ herojus ir orientuotis mitinėje modernybėje.

²² Paminėtinos Lietuvos žiniasklaidoje labai plačiai reiškiamos reakcijos, pavyzdžiui, konceptualiu „lėtinu“ Justino Marcinkevičiaus ir sensacingais „ūminiais“ Kazio Škirpos, Jono Noreikos-Generolo Vėtros, net ir Adolfo Ramanausko-Vanago atvejais.

²³ E. Aleksandravičius, 2015, p. 575.

²⁴ N. Putinaitė, 2004; 2015; t. p. T. Daugirdas, 2003; 2013.

²⁵ Z. E. Franco, K. Blau, Ph. G. Zimbardo, 2011; Z. E. Franco *et al.*, 2016.

²⁶ M. G. Kendrick, 2010, p. 186.

²⁷ Užuomina į veikalą: J. Campbell, 1949.

Klišė: didžio lietuvio idealas ir atgyvenęs kultas

Vakarietiškoje tradicijoje vartojamas žodis „herojus“ yra giliai įsišaknijęs senovės graikų kultūroje ir reiškia asmeniui priskiriamą kuo įvairiausią išskirtinumą; naujesnis konstruktas „heroizmas“ reiškia veiksmui ar vyksmui priskiriamą konkretesnę išskirtinumą, tam tikrą elgsenos modelį; „herojiškas“ taikomas asmeniui ir (arba) elgsenai²⁸. Taigi „heroizavimas“ reiškia herojinio statuso atribuciją asmeniui ir (arba) elgesiui, dažniausiai aprėpia ir kolektyvinę aprobaciją, taigi ir herojinio idealo bei kulto formavimą. Atnarplojus sampratą, heroizavimo procesas įgauna struktūrą, išryškėja tarytum herojų gamybinė klišė.

Lietuvių tautinis herojus paprastai idealizuojamas kaip moralinis autoritetas, sektinas galvosenos, elgsenos, gyvensenos pavyzdys. Tačiau minėta „herojaus“ ir „heroizmo“ skirtis leidžia sakyti, kad idealiam (idealizuotam) herojui iš principo nebūtina ideali veikla. Nors šiuolaikinis herojus per tūkstantmečius atitolęs nuo Heraklio ar Achilo – kuriuos suvokdami kaip moralinę prieštarą tik per kultūrinį filtrą, o ne tiesiogiai priimame kaip orientyrą, – vis dėlto ir jis pelno pripažinimą pirmiausia ne kaip išskirtinai geras, o kaip išskirtinai puikus. Kaip ir antikos pusdievis, modernus herojus pirmiausia paveiklus ne dorybe, o didybe ir galia, ir yra visų pirma ne gėrio, o jėgos, kuriai sunku atsispirti, įsikūnijimas. Metaforiškai galima teigti, kad kultinių kino herojų frazė „tebus jėga su tavimi“ yra universalus kodas transnacionalinėje herojinėje vaizduotėje, tad ir atminties bei atminimo kultūroje ir politikoje, populiariuose pasakojimuose, tapatybės modeliuose ir net politinėje komunikacijoje, rinkimų kampanijose ir propagandoje²⁹. Galios, potencialo – o ne moralės – kriterijus dominavo ir tada, kai istoriniai herojai Lietuvoje buvo išrikiuoti valstybės darbui ir gynybai.

Svarstant apie (de-)heroizavimo ištakas Lietuvoje, ryškiausiu atskaitos tašku regisi 1930 m., kai į herojų rikiuotės priešakį stojo Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Didysis. Jo 500-osios mirties metinės buvo pirmas ir vienintelis kartas, kai aukščiausiu valstybiniu lygiu bei mastu kurtas herojinis idealas ir kultas³⁰. Suformuotas konceptas ir praktika teikė impulso ir darė įtakos vėlesniems atvejams. 1930 m. herojų dar pagausėjo, kai nors ir neprilygstančiais, bet panašiais programiniais tikslais, išskirtinėmis ceremonijomis ir ritualais buvo heroizuoti tuo metu gyvenę asmenys. Galima argumentuoti, kad herojų rikiuotėn įvairiais pretekstais statytas net „tautos Tėvas“ prezidentas Antanas Smetona (antai, vyriausybiniu lygiu minėtas 60-metis 1934 m.). Bet, be abejonės, labiau užtikrintai ją papildė „tautos dvasios genijai“ bei „karžygiai“ *post mortem* – pavyzdžiui, Jonas Mačiulis-Maironis (mirė 1932 m.), Juozas Tumas-Vaižgantas (1933 m.) ir ypač Darius ir Girėnas (1933 m.).

Herojų reikmė iškilo minint Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį, kai suklus-ta, kuriuos iš jų ir kaip derėtų rikiuoti kolektyvinėje atmintyje bei atminimo veikose.

²⁸ R. M. Curry, 2018. Plg. etimologijos apžvalgą: M. G. Kendrick, 2010, p. 7–11.

²⁹ Frazė „*May the force be with you*“ iš XX–XXI a. fantastinio epo „Žvaigždžių karai“ (*Star Wars*) kultine tapo neatsitiktinai: kūrėjas George'as Lucasas konsultavosi su Josephu Campbellu.

³⁰ Vytauto Didžiojo jubiliejinii metų programa, kultas, tautos didvyrio statuso raida išsamiau: D. Mačiulis, 2001; L. Eriksonas, 2004, p. 280–288; G. Mickūnaitė, 2008, p. 318–326.

Ižengus į antrą dešimtmetį „užauga nauja karta“ ir „prasideda nuobodus valstybingumo įtvirtinimo darbas – kasdienybės heroika“³¹. Tad ne tik perversmu įtvirtintam tautininkų politiniam režimui, bet ir kultūros barams, švietimui, katalikiškam ugdymui prireikė vertybinių gairių, naujų idealų. Šie turėjo padėti įveikti visuomenės „pakrikimą“, „sumukimą“ ir skatinti heroizmą pirmiausia kaip patriotizmą, kuris (nepaisant oponuojančių kairiųjų, ilgainiui nutildytų griežtintos cenzūros, kitaminčių persekiojimo, politinių partijų draudimo) tiesiai įvardytas kaip aktyvus pasiaukojimas Tėvynei, valstybės gerovei, tad ir šviesiai tautos ateičiai. Aiškiu ideologiniu pagrindu ir sociokultūriniu lūkesčiu formuojamas herojinis idealas implikavo herojaus neginčijamą autoritetą; jis negalėjo būti „nepagarbiai“ kvestionuojamas. Gal ir dėl to tokiu moderniu pusdieviu ar šventuoju tapo tolimos praeities veikėjas. Nurungęs Lietuvos didįjį kunigaikštį Gediminą, Lietuvai pagražinti draugijos centrinės valdybos sprendimu 1928 m. tinkamiausiu buvo pripažintas ir 500-mečio minėjimo komiteto valia plačiai pagarbintas Vytautas Didysis. Idealas ir kultas suformuotas su valdžios globa bei priežiūra (įsteigtas „valdiškas“ komitetas, priimtas beprecedentis įstatymas aukoms rinkti, sukaktis cenzūruojamoje žiniasklaidoje garsinta kaip „privalomo džiaugsmo diena“ ir pan.), šventųjų atlaidus primenančiais ritualais (Vytauto Didžiojo paveikslas keliavo po Lietuvą, bažnyčiose ir sinagogose herojui buvo aukojamos pamaldos) ir diegtas į kasdienybę per kultūrines akcijas bei socialines praktikas (nuo muziejaus steigimo iki medžių sodinimo ar antrųjų vardų vaikams suteikimo), tik galop pasireiškė ir politiškai neįtikusiu komerciniu vajumi, ir įstrigo meno srityje, nors ir skatinamas kūrybiniais konkursais bei premijomis.

Pažymėtini įtvirtinant herojinį idealą ir kultą tęstiniais tapę trys heroizavimo ypatumai: a) reikmė, naujos kartos orientavimas ir visuomenės telkimas valstybės labui; b) pobūdis, oficiali aprobacija ir valdiška priežiūra; c) poveikis, veikiau pasyvi pilietinė pozicija, pavaldus, antrinis visuomenės vaidmuo. Herojus buvo idealus, didis lietuvis: valstybei besąlygiškai atsidavęs karžygys, dvasios galiūnas, krikščionis katalikas, tautos vedlys, šauklys, pranašas. Klasikinis herojinis idealas, galios kultas skatino (de-)heroizavimą: įtvirtino idealą ir klišę, (dez-)orientavo visuomenę, telkė pažangai ir sykiu ją ribojo, varžė³².

Tolesni istorinių veikėjų heroizavimo atvejai buvo nepalyginamo masto, bet visgi panašūs polinkiu įveiksminti nebūtinai jų originalias, o suvaldytas, atrinktas ar priskirtas idėjas. Antai, vyresnės kartos užtarimu literatūroje ir istorinėje atmintyje buvo kanonizuotas Mačiulis-Maironis (be kita ko, Vytautą Didįjį aukštinančios, vėliau sovietų uždraustos poemos „Jaunoji Lietuva“ autorius), nors jaunesnieji jį peikė lenkišku bei rusišku romantizmu slopinus „autentišką tautinę dvasią“³³. Išskirtinį statusą pelnė ir jubiliejinų metų įkvėpėjas Tumas-Vaižgantas – Lietuvai pagražinti draugijos centrinės valdybos ir organizacinio komiteto narys, literatas, pedagogas, neva artimas tautininkams, nors

³¹ Čia ir toliau pastraipoje pagal: D. Mačiulis, 2001.

³² Plg.: R. Čepaitienė, 2013, p. 242: „Vytauto Didžiojo kultas pavojingai redukavo praeities viziją iki selektyviai ir siaurai nacionalistiškai atrinktų temų bei siužetų, tuo pačiu modernėjančią lietuvių visuomenę versdamas nuolat gręžiotis atgal, dabartyje pastebint tik priešų pinkles bei grėsmę trapijai nepriklausomybei.“

³³ V. Šeina, 2017.

tebeatrandamas kaip liberalus ir „ugningas“³⁴. Galop prezidento aktu tautos karžygiais buvo įvardyti ir ministro pirmininko nurodymu sudarytos Tarpžinybinės komisijos rūpesčiu įamžinami Amerikos lietuviai Darius ir Girėnas, nors išskyrus beletristinę skrydžio dedikaciją „Jaunajai Lietuvai“ jų pirminė žygio idėja, pasirengimas, lūkesčiai buvo tik sąlyginai susiję su Lietuva. Šiais trimis atvejais itin sureikšmintos laidojimo išskilmės, mirusiųjų palaikai buvo balzamuoti (Maironio atveju, teigiama, oficialiai prasidėjo balzamavimo istorija Lietuvoje). Valdiška aprobacija ir ritualu įveikšminus naujus herojus, didžio lietuvių idealus, kartais net menkos užuominos apie prototipų kitoniškumą traktuotos it takto ar nuovokos stoka. Kad ir kiek, kokio heroizmo (ne menkesnių, tik nacionalistinius standartus nebūtinai atitinkančių originalių idėjų, veiksmų, vyksmo) buvo praeityje, dabartyje jis pirmiausia ir besąlygiškai aktualizuotas kaip patriotizmas; herojiniais idealais brėžti valstybės ir tautinės tapatybės parametrai.

Pagal ideologinę gamybinę klišę herojinio statuso atribucija reiškė besąlygišką istorinių veikėjų idealizavimą ir ideologizavimą, aktualizavimą ir sykiu redukovimą, unifikavimą. Bent Dariaus ir Girėno atveju ją, be kita ko, atskleidžia alternatyvios istorijos prieiga. Ar patriotizmo idealų, tautos karžygių statusas būtų realus, jeigu: a) Darius išgalėtų, kaip norėjo, pats nusipirkti tinkamą lėktuvą ir skristi per Atlantą vienas, su svainiu Johnu Nalsonu (Jonu Našlėnu) arba amerikiečių bokso žvaigžde Jacku Sharkey (Juozu Povilu Žukausku); b) Dariui ir Girėnui pavyktų gauti komercinės paramos ir apsieiti be patriotinės skrydžio dedikacijos ir Amerikos lietuvių aukų; c) Darius ir Girėnas įgyvendintų tarpusavio sutartį, t. y. atskristų į Kauną ir parsikristų į Niujorką bei išgarsėtų Jungtinėse Amerikos Valstijose, o Darius, sekdamas amerikiečių superherojais Charlesu A. Lindberghu ir Amelia M. Earhart, išleistų knygą apie skrydį; d) Dariaus ir Girėno palaikai, asmeniniai daiktai ir lėktuvas iš katastrofos vietos Vokietijoje būtų grąžinti į Čikagą, kaip pirma svarstė JAV diplomatai Berlyne? Akivaizdu, kad Dariaus ir Girėno prototipai tiesiogiai tiko nebent nutrūktgalvių, šaunių prasimušėlių, pažeidėjų herojų tipams kurti; beje, taip juos ir vaizdavo JAV žiniasklaida. Skrydžio organizavimas, eiga ir padariniai klostėsi it tęstinė katastrofa: mikro- bei makrokontekstai neprognozuojamai kito ir griovė lakūnų planus, jiems trūko patirties ir paramos, nesisekė įgyvendinti teisinių susitarimų ir viešų pažadų, teko laužyti skrydžių taisykles ir įstatymus, negandos juos persekiojo iki pat žūties „ant Tėvynės slenksčio“, ir net tada nesiliovė istorinio pažinimo trikdžiai bei įamžinimo komplikacijos³⁵. Lietuvoje šios banalios tikrovės suprasti pernelyg nesiekta ir nespėta, ir tai kaip tyčia paskatino idealizavimą ir ideologizavimą: juk kuo mažiau aiškus istorinis vyksmas ir veikėjai, tuo pagavesnis ir gajesnis mitas ir pasakojimo variacijos.

Dariui ir Girėnui buvo priskirti tautiškai nacionalistiniai, tarsi vos pakoreguoti graikų mitologijos pusdievių bruožai. Be kitų dorybių ir talentų, jie įvardyti kaip prakilnūs, skaisčios lietuvių sielos genijai (nors iš tiesų šie natūralizuoti JAV piliečiai, verslo part-

³⁴ Plg. E. Aleksandravičius, 2018: „Jie visi tuomet vadavosi iš rusiškos bizantinės imperinės kultūros. Iš tos kultūros, kurioje žmogus buvo visad buvo tik valstybės tarnas. <...> Vaižganto kartos žmonės kalbėdavo apie tai, kad tu gali turėti valstybę laisvą ir jokio laisvo žmogaus.“

³⁵ Čia ir toliau remiantis Dariaus ir Girėno atveju, visa chronologinė rekonstrukcija neaprepiama ir nuorodos į šaltinius nekartojamos, nes detalesniai išdėstytos monografijoje (G. K. Sviderskytė, 2019).

neriai nenumatė saistytis su Lietuva, pasiekę Kauną ketino per porą savaičių išskristi atgal), lyderiai ir išvadotojai (Darius buvo charizmatiškas skrydžio agitatorius, bet ne idealus ir savikritiškas aviatorius, be to, nepuoselėjo politinių tikslų), kovų užgrūdinti asai (Lietuvos karo aviacijos atsargos kapitonas Darius didžiavosi dalyvavęs užimant Klaipėdą, bet graužėsi stokojęs lakūno patirties; Girėnas turėjo dar mažiau įgūdžių, baiminosi Dariaus polinkio rizikuoti ir spaudė užtikrinti saugumą, po žūties be pagrindo buvo vadinamas leitenantu), žygdarbių žmonijos labai atlikėjai (pirmo transatlantinio pašto gabentojais ar pasaulio aviacijos pažibomis lakūnai vadinti tik Lietuvoje; skrydis negalėjo būti oficialiai reitinguojamas pasaulio rekordų sąvaduose, objektyviam techniniam vertinimui trūko duomenų); žygio metu šlovingai žuvę (*Lituanicos* pašovimo gaudu ir audrų įvaizdžiu, be kitų tikslų, slopinta banali pagrindinė versija, kad lėktuvas nukrito priverstinai leidžiantis atokioje vietovėje, veikiausiai dėl kuro trūkumo ir pilotų dezorientacijos); apgaubti šlovės ir pagarbos (Amerikos lietuvių užklausos Kaune vilkintos dėl „sudėtingo juridinio pobūdžio“, „nepagrįstos pretenzijos“ dėl detalesnio katastrofos ištirimo buvo oficialiai atmestos; yrantys balzamuoti lakūnų palaikai kilnoti iki 1968 m. palaidojimo karių kapinėse Kaune; monumentas Kaune iškilo tik 1993 m.; Lietuvos aeroklubo nuo 1933-ųjų žadėta dokumentinė monografija neišleista iki šiol ir t. t.).

Heroizavimo požiūriu *Lituanicos* lakūnai buvo it konvejeriu standartiškai, klasiškai sumitinti. Herojai įkūnijo didžio lietuvio idealą, heroizmas reiškė patriotizmą, kultas plakė į vienį galią ir moralę. Istorijos požiūriu adekvatesniam, niuansuotam Dariaus ir Girėno heroizavimui Lietuvoje nebuvo politinės valios ir socialinių bei kultūrinių pajėgumų. Trūko institucionalizuoto istorijos mokslo, mokslinės historiografijos, sąlygų nepriklausomiems tyrimams; be to, valdiška priežiūra bei kontrolė, beprecedentė dvidienė valstybinių laidotuvių ceremonija, cenzūruotų pranešimų bei oficialių kalbų pompastika, savita gedėjimo prievolė (antai, ne darbo diena tarnautojams laidotuvių proga) prislopino iniciatyvas apačiose ar bent atbaidė laisvus kūrėjus (meniniai konkursai, kaip ir Vytauto Didžiojo atveju, vyko vangokai).

Darytina išvada, kad 1930-aisiais heroizavimas konceptualiai, techniškai ir funkciškai vienodėjo. Didžio lietuvio idealą įkūnijo tautos karžygys, pažangos šauklys, didybės dainius, kankinys. Patriotizmas įgijo ryškią kovos, aukos, tragizmo konotaciją. Herojų atminimas ir įamžinimas reiškėsi egzaltuotu garbinimu, kuris vakarietiškoje tradicijoje jau blėso ir tik totalitarizmo sąlygomis dar klestėjo. Heroizavimas ne tik atitiko politines bei ideologines reikmes, bet ir orientavo visuomenę modernybės virsme, kuriant pasakojimą apie modernią Lietuvą ir jos žmones. Orientavimas buvo svarbus, tik ribotas, nevisavertis. Sociokultūrinėms reikmėms bei lūkesčiams – kolektyvinės raidos, bendro tikslo, tvarkos ir pažangos siekiams – Lietuvoje, be kita ko, įtaką darė užsienyje plintanti ideologija, kultūriniai judėjimai, populistinės gerovės programos, utopistinės pažangos vizijos. Heroizavimu tarsi vytasi vakarietišką raidą. Bet sykiu nuo jos atsilikta ir atsi-skirta, susipanečiojus sampratų ir praktikų klišėmis. Tokia buvo tautiškai nacionalistinio herojinio idealo bei kulto pergalė ir kaina.

Ideologinė nelaisvė: sparnuotas lietuvis narve

Valdiškai ir visuomeniškai aprobavus didžio lietuvio idealą bei kultą, sumažėjo progų ir sąlygų plačiau aiškintis, pavyzdžiui, kokia kalba rašė ir kalbėjo Vytautas Didysis arba Girėnas, arba su kokiais dokumentais, koku teisiniu statusu iš Niujorko skrido jis ir Darius. Istorinių veikėjų, idėjų, įvykių ar vyksmo reflektavimas ir traktuotė su(pa-)prastėjo: jie arba atitiko ideologinę klišę, arba ne. Kadangi, antai, netrukus po 1935 m. rugsėjo 22 d. avarinio nusileidimo Airijoje į Lietuvą iškilmingai atskraidintas *Lituanicos-II* amerikietis pilotas Felixas Waitkus buvo lietuvių kilmės, tai buvo gausiai apdovanotas ir išnaudotas kaip gyva sensacija; bet reikmių aiškiai neatliepęs ar jų nė nesupratęs, atsisakęs tarnauti Lietuvos karo aviacijoje ir išvykęs namo, jis į herojus niekaip netiko. Iš pradžių kėlęs bekraštį entuziazmą, jis tolydžiai blėso iš kolektyvinės atminties ir dingo iš viešojo diskurso, nors tęsė sėkmingą JAV karininko karjerą ir pasaulio aviacijos istorijoje neginčijamai įsitvirtino kaip šeštasis, solo perskridęs Atlantą³⁶. Manytina, kad istorinis veikėjas buvo reikalingas tiek, kiek įtiko lietuviybės pranašumo ir išskirtinumo, tautiško nacionalizmo ideologijai.

Be kita ko, Vytauto Didžiojo metais buvo minimas Vilniaus praradimo dešimtmetis. 1932 m. Kaune iškilęs Vinco Grybo paminklas Vytautui Didžiajam – Vilniaus kryptimi žvelgiąs didysis kunigaikštis, pamynęs vokiečių, rusų, totorių ir lenkų – vadinamas „lietuviškojo nacionalizmo mentalinės erdvės simboline kvintesencija“³⁷. Nežinia, koks tada būtų buvęs monumentas Dariui ir Girėnui; jo idėja įstrigo dėl karo aviaciją ir Lietuvos aeroklubą (LAK), taigi ir Tarpžinybinę komisiją bei pakomises sutrikdžiusių 1934 m. birželio nepavykusio perversmo padarinių, paskui ginčijantis dėl paminklo vietos, ir tik 1937 m. išrinktame (dėl okupacijos neįgyvendintame) Broniaus Pundziaus projekte reikėsi veikiau bendražmogiška, kad ir vitalizmo ar futurizmo simbolika. Bet vis dėlto aišku, kad ir lakūnai herojai visų pirma reprezentavo lietuviybės triumfą. Jie buvo iškelti virš kitų, priskiriant jiems būtus ir nebūtus nuopelnus, – ne vien todėl, kad savąja *Lituanica* skrido į Kauną „Jaunosios Lietuvos“ garbei ir esą žuvo pašauti amžino priešo vokiečio, bet ir todėl, kad skrido ir žuvo įspūdingiau nei „klastūnas lenkas“³⁸. Dariaus ir Girėno ikona buvo herojinio idealo variacija, ne šiaip didis, o sparnuotas lietuvis: ne šarvuotas galiūnas, o pažangiausią mašiną valdąs lakūnas, galįs vesti tautą į toliausias aukštumas, net iki tarpplanetinių kelių³⁹.

Įdomu pažymėti, kad 1933-ųjų liepą Darius ryžosi išskristi per Atlantą nebaigęs teisinių formalumų ir skrydžio plano, nes, be kita ko, užsidedė nekantrumu, kai pasaulio rekordą pasiekė pietų Atlantą perskridęs Lenkijos oro pajėgų kapitonas Stanisławas Skarżyński, skrydžiui per šiaurės Atlantą ruošėsi Amerikos lenkas, pilotas mėgėjas Stanislaus F. Hausneris (tapęs įžymybe po pirmo bandymo, kai buvo išgelbėtas iš vandenų-

³⁶ JAV armijos oro korpuso atsargos leitenantas F. Waitkus su atvykusia žmona amerikiete ilgiau nei mėnesį tęsė turnė po Lietuvą, laukdamas pinigų už valstybės nupirktą sudaužytą lėktuvą; jo skrydžio vertinimas, taip pat toliau minimi lenkų lakūnų pasiekimai nagrinėti monografijoje: G. K. Sviderskytė, 2019, p. 313–324, 180–181.

³⁷ D. Mačiulis, 2001; V. Šeina, 2018.

³⁸ Įrašas apie „klastūną lenką“ iškaltas 1930 m. Kaune pastatytame obeliske; plačiau: V. Šeina, 2018.

³⁹ Pavyzdžiui, žr. aviacijos raidos vizijas: A. Gustaitis, 1933.

ne plūduriuojančio lėktuvo) ir net aviacijos žaliūnai, iš Vilniaus vaivadijos kilę Niujorko verslininkai broliai Bolesławas ir Józefas Adamowiczai. Čikagiškiai *Lituanicos* skrydžio fondo globėjai ir komiteto nariai žinojo, kad Darius, 1920 m. skubėjęs ir nespėjęs Vilniaus ginklu ginti, troško ore aplenkti lenkus, ir veikiausiai patys turėjo panašių ambicijų: antai pirminis, Dariui patikęs lėktuvo pavadinimas *Lithvega* buvo kolektyviai atmestas kaip esą lenkiškai skambantis. Dariaus rašytoje ir skrydžio komiteto sekretoriaus, atkaklausio viešintojo Petro Jurgėlos redaguotoje skrydžio dedikacijoje, vadinamame Dariaus ir Girėno testamente, buvo įtvirtinta, kad ateities pergalės ore priklauso Sparnuotam Lietuvui. Jurgėla dar prieš lemtingąjį startą rašė Amerikos lietuvių ir Lietuvos spaudoje, kad *Lituanica* besąs tobiliausias lėktuvas, kad garbės lietuviams jau pavydi kitos tautos ir ypač nerimsta lenkai; po katastrofos jis šaukėsi bausmės „vokiečių išgasmoms“ ir 1935 m. išleido knygą „Sparnuoti lietuviai: Darius ir Girėnas“⁴⁰.

Lietuvoje ir išeivijoje sparnuotas lietuvis, lakūnas herojus išpopuliarėjo taip greitai, kad nespėta reflektuoti nei tautinės ideologinės klišės, nei juolab sąsajos su užsienyje plitusiu aviatoriaus mitu. Aviatorius buvo naujojo amžiaus herojus, modernus antžmogis: talento, drausmės, pažangos idealas. Jis tapo itin madingas po 1927 m. Lindbergho skrydžio. Tačiau dar anksčiau, po Pirmojo pasaulinio karo, tokį herojų oficialiai pripažino ir politinei komunikacijai bei propagandai pasitelkė Italijos, paskui Vokietijos fašistiniai diktatoriai. *Fin de siècle* evoliucijos-revoliucijos sūpuoklėse, utopinių ir apokaliptinių naujojo šimtmečio vizijų, karo siaubo ir vargo išbalansuotai plačiai visuomenei fašistai pirmi pažadėjo naują ir amžiną tvarką, ir būtent fašistų mitinės modernybės apmatuose užgimė progresyvų, elitinių lyderių ir kovotojų įkūnijęs lakūnas herojus⁴¹. Atmintina, kad fašistinė ideologija sklido intensyvioje sociokultūrinėje terpėje, kur vešėjo misticismas, vitalinis heroizmas, futurizmas, energingos kaitos, industrinės pažangos, žmogaus ir mašinos, kosminės ateities vizijos⁴². Užsienyje plitusios politinės ir kultūrinės tėkmės neaplenkė Lietuvos politinio ir sociokultūrinio lauko, ypač užsienyje išsilavinusio visuomenės elito, ir įgijo nuodugniau tirtinas apraiškas.

Kad ir kaip ten būtų, sparnuoto lietuvio ir lakūno herojaus ištakos Lietuvoje kompleksiškos, prieštaringos. Labiausiai buvo išaukštinti ne vietiniai aviatoriai, o mažiau pažinoti išeiviai, Amerikos lietuviai (Dariaus ir Girėno mokslinių biografijų iki šiol nėra; net Dariaus, kuris 1920–1927 m. tarnavo Lietuvoje ir Čikagoje paliko gausų asmeninį archyvą, herojinis įvaizdis neatitinka šaltinių duomenų). Viena vertus, 1934 m. birželio nepavykusiame perversme dalyvavę Lietuvos karo aviacijos karininkai nebegalėjo būti idealizuoti; kita vertus, nepriklausomybės kovose žuvę ar nukentėję savanoriai, gabiausi karo lakūnai, aviacijos inžinieriai buvo ir liko kandidatai švariais mundurais. Be to, Lietuvos žiniasklaidoje, publicistinėje ir grožinėje literatūroje, net politinėje komunikacijoje ir specializuotoje periodikoje populiarinant aviacijos tematiką dažnai vyravo idealistinis ar utopistinis stilius, etnocentrizmas ir liaudiškas lyrizmas⁴³, o kritinis požiūris ir

⁴⁰ Plačiau žr. G. K. Sviderskytė, 2019, p. 115–120.

⁴¹ F. Esposito, 2015, p. 2–6, 10–11, 34.

⁴² M. G. Kendrick, p. 147–159.

⁴³ Ekspresijos būdingos LAK pirmininko kalbose ir tekstuose, pavyzdžiui, Z. Žemaitis, 1933.

diskusija buvo netgi tiesiogiai draudžiami⁴⁴. Šitaip vėlgi mėginta išsilaikyti politiniuose bei ideologiniuose rėmuose ir orientuotis modernybės virsme, sumoderninti mitologinę modelį visata-žmonija-visuomenė-aš⁴⁵. Nors tuomečių Kauno aviatorių biografinius duomenis, viešai nedeklaruotas nuostatas reikėtų tikslinti, visgi manytina, kad jų kolektyviai propaguojama gyvensena buvo grįsta ir herojiniais idealais bei vaizduote, kurie ir po lūžinių 1934-ųjų, be kita ko, reiškėsi slapta telkiant Lietuvos nacionalistų partiją, pagrindžio judėjimus, pasipriešinimo akcijas. Sparnuoto lietuvio, lakūno herojaus kilmė ir raida tebėra intriguojanti, plėtotina tema⁴⁶.

Apibendrinant tautiškai nacionalistinį (didžio, sparnuoto lietuvio) herojinį idealą bei kultą ir herojaus tipą (dažnai tragišką patriotą karžygį), svarbu paminėti jų savitą tvarymą, ypatingą inerciją – jie pasiekė ir mūsų dienas. Viena vertus, Antrasis pasaulinis karas ir okupaciniai režimai lietuvių gniaužė. Kita vertus, ankstyvuju sovietmečiu, radikaliausios kolektyvinės atminties pertvarkos ir brutaliausio manipuliavimo laikotarpiu, heroizavimas buvo ideologiškai perkrautas ir vyko tik dar labiau primityvinant herojinius idealus ir kultus, siaurinant ir suvaržant sampratas ir praktikas. Nors istorinės aplinkybės prieškariu ir pokariu nesulyginamos, heroizuojant būta inercijos ta prasme, kad mažėjo įvairovės ir net vaizduotės.

Antrasis žymesnis herojų perrikiavimas arba veikiau jų valdiška revizija vyko sovietų okupuotoje Lietuvoje, vėlyvaisiais 1950 m. perkuriant istorinį diskursą. Atkreiptinas dėmesys į momentą ir pretekstą: okupacijos antruoju dešimtmečiu ūgtelėjo nauja karta, kruviniausias teroras slūgo, ir prireikė naujų galios įrankių, taigi ir herojinių idealų, kurie steigė okupacinį režimą, sutelktų ir orientuotų visuomenę. Tuo metu Sovietų Sąjungoje, be privalomo komunistų partijos lyderių kulto (tai – atskira tema), atsirado naujas herojaus tipas, sovietų kosmonautas: antžmogis proletaras, komunizmo statybų progreso ir karinio pramoninio komplekso galios simbolis⁴⁷. Tai buvo Nikitos Chruščiovo utopizmo „arkliukas“: kol sovietai kosmoso tyrimais lenkė amerikiečius ir kol per didžiąsias iškilmes Maskvoje ant Lenino mauzoliejaus greta komunistų partijos elito minioms mojo kosmonautai, gana sekėsi skleisti utopiją, kad jau ši karta gyvens komunizme ir laisvai skraidys ne į užsienį, o į kosmosą, vaikščios kitose planetose. Herojus kosmonautas (tik ne vaidmens prislėgti prototipai) papunkčiui įkūnijo SSKP CK biuro patvirtintą naujos eros komunizmo kūrėjo moralės kodeksą⁴⁸. Bet Lietuvoje kosmonautų nebuvo, ir teko verstis savais ištekliais. Tad juolab įdomu, kad vietinius naujus herojinius idealus įkūnijo ne tūlas komunistas, raudonarmietis, darbo pirmūnas ar kolūkietis, kurių tikriniais ar bendriniais vardais pervadintos Dariaus ir Girėno ir kitos gatvės. Kovai prieš ideologinius priešus ir moralines atgyvenas, buržuazinį nacionalizmą ir fašistinį imperializmą LKP CK biuro nutarimais pritaikyti net Maironis su Vaiž-

⁴⁴ Pats karo aviacijos viršininkas supeikė viešą aviatoriaus abejonę dėl galbūt netobulos *Lituanicos* skrydžio parengties kaip asmeniškai užgavusį „užmetimą“: A. Gustaitis, 1935.

⁴⁵ Plg. aviacijos karininko rašytą populiarinimo straipsnį ir dabartinę mokslo populiarinimo mitologijos analizę: A. Gustaitis, 1933; G. Schremp, 2012, p. 15.

⁴⁶ Įvadinė analizė: G. Sviderskytė, 2019 (2).

⁴⁷ Detaliau žr. sovietų kosmoso mitologijos ir mitinių herojų analizę. S. Gerovitch, 2015.

⁴⁸ I. Kohonen, 2011, p. 111–112.

gantu, o ypač – Darius, Girėnas ir Vytautas Didysis (minint *Lituanicos* skrydžio 25-metį 1958 m. ir Žalgirio mūšio 550-metį 1960 m.)⁴⁹.

Šių tautinių herojų „reabilitavimas“, tiksliau, adaptavimas sovietiniam diskursui ir „tautiškai sovietinio nacionalizmo“ kontekstas jau plačiai nagrinėti⁵⁰. Bet sovietų mitologijos įtaką Lietuvoje dar vertėtų detalizuoti iki XX–XXI a. sandūros, kai vėlgi antrą dešimtmetį stiprėjo atkurta nepriklausoma Lietuvos Respublika, kai vėl brendė nauja karta ir kai (bent remiantis *Lituanicos* atvejo analize) būtų tikėtina atsekti trečią, pilietiškesnę ir pagaliau demokratišką herojų reviziją. Paliekant detalizavimą perspektyvai, šio straipsnio ribose tik trumpai paminėtina, kad (de-)heroizavimo tendencija nedingo, nebent pakriko. Didis, sparnuotas lietuvis vėluodamas tapo ir kosmonautu. 1990 m. aviakatastrofoje Italijoje žuvęs SSRS oro pajėgų papulkininkis, vėliau nutrauktos kosminės programos *Buran* pilotas bandytojas Rimantas Stankevičius iki šiol atmenamas kaip „vienintelis Lietuvos kosmonautas“, taigi it toks unikalus, sovietiškai tautiškas sparnuotas lietuvis⁵¹. Jo dėka techninio progreso „pačiame smaigalyje“ esą įrašytas Lietuvos vardas, ir panašiai kaip svetur žuvusių Dariaus ir Girėno atveju „tragedijos priežastys <...> susigėrė į Italijos žemę“⁵².

Pastaraisiais metais Lietuvoje istoriniai herojiniai pasakojimai labiau įvairuoja, turi sąlyčio taškų, konfliktuoja. Klaustina, ar tuo tikrai reiškiasi „laisvos bendruomenės gyvavimo logika“, ar veikiau chaotiškai šmėsčioja nacionalizmo ir utopizmo liekanos kolektyvinėje atmintyje, istorinėje savivokoje bei herojinėje vaizduotėje; o gal tik blyksi trumpalaikės provokacijos pagal propagandinius scenarijus, komercinius žiniasklaidos poreikius ir postmodernybės madą? Visgi yra pagrindo manyti, kad pamažu bręsta nauja herojų revizija.

Herojų kūrėjai ir autorių teisės

Apžvelgus bent dviem etapais, apie 1930 m. ir 1960 m. (galbūt ir vėlyvaisiais 1990 m., taigi maždaug kas 35 metus), besiklosčiusią tendenciją galima klausti: ar heroizavimas apskritai gali būti adekvatesnis ir (ar) teisingas, ar bent demokratijos sąlygomis gali būti kryptingai pasitelkiamas bendrojo gėrio labui? Heroizmo mokslų lauke psichologai įžvelgia galimybę ugdyti herojinę vaizduotę ir pozityviai žvelgia perspektyvon. O istorijos lauke tenka svarstyti retrospektyviai. Istorinių herojų kūrimo technikos arba autorystės klausimas keblus, bet įveikiamas, struktūravus (de-)heroizavimo procesą.

Šiuo straipsniu teigiama, kad, aiškinantis heroizavimą, greta Lietuvos vidaus bei užsienio politikos, ideologijos ir sociokultūrinių reikmių svarbus ir platesnis kontekstas: politiniai virsmai, ideologinės srovės, kultūriniai judėjimai užsienio valstybėse ar regionuose, lūžiniai taškai ir akcentai pasaulio bendrakultūrinėje raidoje. Plačiau konteks-

⁴⁹ Dvasininkų, katalikų intelektualų ir kitų „reabilitavimo“ atvejų analizė: A. Streikus, 2007; 2018, p. 175–194.

⁵⁰ Pavyzdžiui, D. Mačiulis, R. Petrauskas, D. Staliūnas, 2012; G. K. Sviderskytė, 2019; N. Putinaitė, 2019.

⁵¹ Plg. R. Čepaitienė, 2013, p. 260: „<...> ryškesniais [sovietinio laikotarpio atributų – G. K. S.] reliktais galima būtų laikyti gana gausų „Kosmonautams“ skirtų gatvėvardžių kiekį – 12, po 2 gatves skirtas Jurijui Gagarinui ir Ivanui Mičiūriniui bei po vieną Kolūkiečių (!) (Panevėžyje) ir Tarybų (Visagine) gatvę.“

⁵² J. Sabolius, 1994: naratoriaus frazės dokumentiniame filme.

tualizavus, galima detaliau aiškintis raidą, veiksmus ir etapus, dekonstruoti herojinius (didžio, sparnuoto lietuvio ir kitus) idealus ir herojaus (karžygio, lakūno ir kitus) tipus, svarstyti jų ypatumus ir dominavimo priežastis. Žvelgiant (de-)heroizavimo aspektu, procesą galima detalizuoti iki konkretaus herojinio statuso evoliucijos ar paskiro herojaus „biografijos“: kaip herojinis statusas atsirado ir kito, įvairavo. Makro- ir mikrolygmens istorinė chronologinė rekonstrukcija ir struktūrinė funkcinė analizė atskleistų istorinį herojų kaip reiškinių ir kaip atvejį. Tačiau kur šioje analizėje kūrėjas, „autorius“?

Istorinį herojų formuoja ir sykiu yra jo formuojamas kolektyvas. Bet *Lituanicos* atvejo analizė leidžia manyti, kad greta kolektyvinio kūrėjo, kartais jam nepastebint ir nežinant, procese dalyvauja individualūs kūrėjai. Kitaip tariant, heroizavimui gali turėti įtakos paskiras autorius ar keli autoriai.

Tautos herojų Dariaus ir Girėno atveju kolektyvinis kūrėjas bendriausia prasme – Lietuvos plačioji visuomenė ir lietuvių diaspora; konkrečiau – įvairios visuomenės grupės ar jų atstovai Lietuvoje bei svetur, ypač Kaune ir Čikagoje: aviatorių draugijos ir klubai, rašytojai ir žurnalistai, menininkai ir amatininkai, iš dalies ir valstybės tarnautojai bei diplomatai, išeivijos aviatoriai ir publicistai, sovietų ideologai, galop dabartinio Kauno muziejaininkai, istorijos mėgėjai ir entuziastai. Kolektyviniam kūrėjui žinant arba ne, įtaką darė tokie makroprocesai kaip vakarietišką civilizaciją smarkiai paveikęs Lindbergho bumu vadinamas aviacijos raidos šuolis (sykiu ir aviatoriaus mitas bei idealo kaita nuo fašistinio progreso kūrėjo link komercializuoto rekordininko, dendžio, supermeno), Didžioji depresija, ekonominis nacionalizmas, radikalių politinių jėgų stiprėjimas, įtampos Lietuvos vidaus ir užsienio politikoje, politinės valdžios ir išeivijos santykių „atšalimas“, Amerikos lietuvių politinis susiskaldymas ir daugelis kitų. Kad ir kaip atrodytų keista, įtakos nedarė – arba ją darė kaip tik nusišalindami – prototipus tiesiogiai ir geriausiai pažinoję asmenys: artimiausi Dariaus ir Girėno bičiuliai, giminaičiai, mylimosios, net ir Kaune gyvenusi Dariaus žmona su šeima (tik duktė subrendusi tapo aplinkybių suklaidinta, aktyvia, tik anaipol ne įtakingiausia sovietizuoto pasakojimo bendrakūrėja). Empiriniu tyrimu tik neseniai išaiškinta, kad iki 1968 m., kai ilgam įsivyravo „sovietišškai tautiškas“ pasakojimas apie *Lituanicą*, heroizuojant pasižymėjo bent keturi individualūs autoriai JAV, Vokietijoje ir Lietuvoje.

Sparnuoto lietuvio krikštavėnis iš dalies buvo pats Darius: viešas jo įvaizdis ir vieša agitacinio pobūdžio komunikacija buvo itin palanki (de-)heroizavimui. Svarbiausiu idealo bendraautoriumi tapo Jurgėla, Dariaus talkininkas Čikagoje. Jis lakūnus idealizavo iš pradžių su besąlygišku entuziazmu agituodamas publiką remti skrydį, o paskui ir aplinkybių verčiamas, kai rašydamas knygą niekaip negavo prieigos prie šaltinių ir surezgė skyrių „Soldino miško paslaptis“ apie *Lituanicos* katastrofos „mįsles“. Kai Jurgėla ruošėsi rašyti knygą, procesą savitai niuansavo vos teprabilęs, nutildytas autorius: „Eltos“ korespondentas ir Lietuvos pasiuntinybės Berlyne darbuotojas Viktoras Kaupas, būsimasis spaudos atašė, pasireiškęs ir kaip diplomatas žvalgas, pokariu emigravęs į JAV ir gyvenęs bei miręs El Cerrito, Kalifornijoje. Kaupas buvo pirmas ir vienintelis Lietuvos atstovas, anksčiausiai atsidūręs *Lituanicos* katastrofos vietoje netoli Soldino ir vienintelis priartėjęs prie pirminių šaltinių. Puikiai išsilavinęs, motyvuotas ir gerai įsitinklinęs, tik tada dar jaunas žurnalistas *Lituanicos* skrydžio proga pamanė gavęs tiria-

mosios žurnalistikos užduotį ir parengė reportažų bei interviu seriją, bet už iniciatyvas vos neprarado tarnybos, tyrimą nutraukė ir prie jo nebegrižo. Jei ne tarnybinė kontrolė, valstybės reikmių viršenybė ir cenzūra, Kaupas kaip joks kitas lietuvių autorius būtų galėjęs į *Lituanicos* pasakojimą įtraukti tikroviškesnio vyksmo bei veikėjų ar bent pagyvinti sparnuoto lietuvio idealą – atskleisti, kaip pirmiausia JAV nacionalinė spauda romantizavo Darių ir Girėną kaip nutrūktgalvius, prasimušėlius (*underdogs*), pažeidėjus (*outlaws*) ir meilės herojus. Tačiau į populiarų pasakojimą tepateko iš „Eltos“ biuletenių parinktos jo pranešimų nuotrupos ir blankus jo paties herojus, bevardis epizodinis veikėjas „dr. Kaupas“. Po Kaupo žurnalistikos Berlyne ir po Jurgėlos publicistikos Čikagoje dar subtiliau Kaune pasireiškė Tomas Zauka: prieškario Lietuvos finansų ministerijos valdininkas, LAK sekretorius, iždininkas ir formalus paskutinis pirmininkas, kuris vokiečių okupacijos metais organizavo Dariaus ir Girėno bareljefo Puntuke sukūrimą, o sovietmečiu kentė kalėjimą, lagerius ir mirė kagėbistų persekiojamas. Zauka buvo svarbus liudininkas (dalyvavo LAK svarstant monumento ir kitus Dariaus ir Girėno įamžinimo klausimus, saugojo monografijai surinktus oficialius dokumentus), bet tapo išgarsintas dėl jam priskiriamo patoso kupino rankraščio „Soldino paslaptis“ ir ypač Puntuko. Per painias peripetijas jis pats tapo mitiniu veikėju LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus viršininko pavaduotojo Vytauto Zenkevičiaus pažymoje, pagal kurią 1958 m. birželio 30 d. LKP CK biuras patvirtino *Lituanicos* 25-mečio minėjimo ir Dariaus ir Girėno „reabilitavimo“ strategiją. Zaukos vaidmenį išplėtojo Jonas Dovydaitis: Vilniuje dirbęs žurnalistas, garsus publicistas, nusipelnęs liaudies rašytojas, kuriam LKP CK strategijoje buvo patikėtas viešinimo darbas ir kuris pirmas įtvirtino sovietizuotą pasakojimą apie *Lituanicą* „Tiesoje“, „Švityryje“ ir grožinėse dokumentinėse (*faction, factual+fiction* žanro) apysakose. 1967 m. išleistame rinkinyje „Aerodromo apysakos“ Dovydaitis Tomui Zaukai dedikavo apysaką „Juodi debesys“, kurios veikėjas Tomas Liepa fašistų okupantų ir pakalikų apsuptyje herojiškai kuria Dariaus ir Girėno bareljefą Puntuke. Nukreipęs dėmesį į LKP CK netiesiogiai aprobuotą Zaukos herojų (tik ne iki mirties persekiotą prototipą), Dovydaitis ne tik „reabilitavo“ lakūnus herojus, bet ir adaptavo sparnuoto lietuvio idealą. Dovydaičiu sekė prie Lietuvos aviacijos sporto federacijos įkurta aviacijos istorikų draugija ir vėlesni *faction* autoriai (tarp jų – jo brolis Vytautas Dovydaitis, 1990 m. išleidęs „istorinę-biografinę apybraižą“ apie Darių ir Girėną „Vėjai blaškė, žaibai plakė“).

Autorių (bendra-)kūryba patvirtina straipsnio pradžioje minėtą dvilypumą: kūrėjai buvo kūrinio veikiami. Procesas buvo kompleksiškas, daugiasluksnis: vyko netiesioginė ir esamu laiku neužmatoma individualių autorių tarpusavio sąveika, įtakos darė kiekvieno iš jų santykis su kolektyviniu kūrėju ar aprobuotoju, taip pat – istorinis vyksmas, dokumentuoti ir anaip tol nepaslaptingi, tik vėlgi esamu laiku neužmatomi, tik vėliau retrospektyviai įvertinti įvykiai bei reiškiniai. Svarbu pažymėti, kad joks autorius negalėjo įvertinti ir aprėpti šio viso proceso. Autorystės aspektas, be kita ko, yra vertas dėmesio tuo, kad išvaduoja nuo „kaltųjų“ paieškų ir aiškiausiai įtikina, jog heroizuojant efektyviausiai veikia ne paskiri autoriai ir net ne kolektyvai, o šiems neužmatoma ir

dažniausiai nepavaldi ar neįveikiama situacija: lokali, tarptautinė, civilizacinė istorinė raida ir nepaliojamas socialinio identiteto konstravimas, kintančios kohortinių kartų socialinės tikrovės, nuolatinė „gyvenimo istorijos naracija“⁵³.

Perspektyva: metodas ir diskursas

Apibendrinant šio darbo pobūdį, paskirtį, galimą plėtojamą primintina, kad Lietuvoje heroizmo tyrimuose kaip tik įsitvirtina praktinė analizė ir teorinis karkasas, terminologija, tipologija, metodika. Straipsniu siekta papildyti heroizavimo problematiką ir paskatinti plėsti kontekstą: svarstyti veiksmus (politinius virsmus, ideologijų slinkti, kultūrinius judėjimus) Lietuvoje bei užsienyje, toliau tikslinti etapus ar herojų rikiuotės revizijas, sisteminti vyravusius ir nykusius herojinis idealus ir herojaus tipus. Istorinis herojus nagrinėtinas kaip bent trejopas darinys: prototipas, archetipas, idealas ir (ar) tipas. Įžvelgta istorinio herojinio statuso atribucijos arba herojaus „biografijos“ mikrotyrimo prieiga, kai būtų remiamasi viešojo diskurso analize, chronologijos rekonstravimu, naratyvo dekonstravimu ir istorinį tyrimą papildančiais būdais: antai, tikėtina herojaus *lieu de naissance*, „gimimo“ ir vėlesnių „buveinių“ paieška pagal Pierre'o Nora atminties vietų koncepciją, mitologinio archetipo atskyrimas pagal Josepho Campbello herojaus kelionės modelį, transformacijos kohortinių kartų ribose⁵⁴, tipologizavimas pagal kolektyvines elgsenos schemas ir scenarijus⁵⁵ ir taip toliau.

Galimybių, tyrimo šaltinių ir prieigų yra, be abejo, daug daugiau nei aprėpė šis ribotos apimties straipsnis. Čia detaliau nagrinėtas palyginti siauras (de-)heroizavimo aspektas, remtasi tik vieno – *Lituanicos* – atvejo analize ir atitinkamu istoriografijos bei papildomos literatūros fragmentu. Kita vertus, pasirinktas požiūris ir prieiga pasitvirtino kaip galimas ir plėtotinas būdas svarstyti Lietuvos istorinio veikėjo heroizavimo ypatumus, raidą ir pobūdį (antai, toliau tirtina tautiško lakūno herojaus kilmė, sovietų mitologijos įtaka, Lietuvos aviacijos istorijos specifika). Taigi perspektyvoje tikimasi dar platesnės diskusijos, kuri galiausiai paveiktų ir viešąjį diskursą.

Lietuvoje viešojo diskurso lygmeniu vis dar inertiškai būgštaujama, esą heroizmo tyrimai grėstų tautos didvyriams, moralės principams ir apskritai valstybės pamatams. Tačiau veikiau yra priešingai: tautiniai arba liaudies herojai yra jau keliais etapais redukuoti, idealizuoti ir ideologizuoti, ir ši tendencija tebegyvuoja. Moralės aspektu tenka kontrargumentuoti, kad kaip tik heroizmo tyrimais atkreipiamas dėmesys į etikos ir teisės klausimus, kurie, neva tautiškumo išteklius puoselėjant, vis neaktualizuojami. *Lituanicos* atveju paaiškėjo, kad herojų prototipų bei paveldėtojų privačios, materialios ir nematerialios nuosavybės klausimas 86 metus apeinamas kaip „juridinių požiūrių sudėtingas“ kliuvinys, ir muziejinio paveldo statuso pripažinimas, gal ir oficiali vieša padėka lakūnų giminėms bei paveldėtojams JAV bei Lietuvoje tebėra ateities iššūkis, brandina-

⁵³ Pagal: S. Kraniauskienė, 2004.

⁵⁴ Kartų tapatybė Lietuvoje, atvejo analizė, heroizavimo aspektas: S. Kraniauskienė, 2004; L. Žilinskienė, S. Kraniauskienė, I. Šutininė, 2016; I. Šutininė, 2009. Plg. socialinės ir (ar) grupių dinamikos, situacinių veiksmų, sistemos ir (ar) ideologijos sąveiką ir įtaką heroizavimui ir heroizmui: Ph. Zimbardo, 2007, p. 164–227, 297.

⁵⁵ Mintinės schemas ir scenarijai heroizavime: S. T. Allison, G. R. Goethals, p. 59, 181.

mos atminties kultūros ir politikos išbandymas⁵⁶. O pažangos prasme reikia pažymėti, kad per pastarąjį pusšimtį metų jau plačiai pagrįsta ir įrodyta, kodėl klasikinis herojaus kultas, asmens kaip visuomenės ar žmonijos progreso laiduotojo garbinimas tėra nykstantis anachronizmas: tikrovėje istorinei raidai efektyviau nei bet kuris paskiras individas įtaką daro bakterijos, ginklai, plienas, klasių kova ar geografinė padėtis⁵⁷. Lietuvoje viešajame diskurse karingą įtarumą kursto inercija ir idėjinis sąstingis, kurį šiame straipsnyje ir mėgina apskliausti (de-)heroizavimo tendencija.

(De-)heroizavimo tendenciją Lietuvoje iliustruoja neatitiktis vakarietiškoje tradicijoje gajam požiūriui – esą tauta renkasi ir sprendžia, ką ir kaip atsiminti: Lietuvos atveju reikia patikslinti, kad bent dviem etapais tautai atstovaujantieji – ne tautės, o pačių valia – įdiegė, kuriuos herojus ir kaip atsiminti galima arba ne. Pastaruoju metu, jau kone tris Lietuvos laisvės dešimtmečius tebesireiškia „tautiškas sovietiškas“ herojinis idealas ir galios ar galiūno kultas. Istorinių herojų rikiuotė vos kruta tarsi būtų valstybės, ne piliečių valioje, panašiai kaip standartizuotos lietuvių kalbos idealas: negalima judinti, nes išnyks? Nors ilgametės inercijos ar sąstingio negalima ūmai nutraukti, visgi tikėtina juos tolydžiai mažinti.

Žvelgiant į perspektyvą, galiausiai reikia įvertinti Lietuvoje kol kas nežymų, svetur jau nuo pokario išplitusį prieštarinę postherojinės eros diskursą. Viena vertus, klasikinis herojaus idealas ir kultas nyksta; kita vertus, heroizmas populiarėja, tampa kasdieniškas, „banalus“⁵⁸. Postherojinės eros mentalitetas heroizavimo požiūriu kaip tik hiperproduktivus. Herojinius pasakojimus varijuoja ir tiražuoja daugiakrypčiai informacijos mainai, nauja ir tradicinė žiniasklaida, komercializuota istorija, populiarioji kultūra, politinė komunikacija; be kita ko, ir propagandiniai karai, ir karo nusikaltimai, genocido protrūkiai, inspiruojami kolektyvinę sąmonę transformuojančių mintinių darinių, mitinių vaizdinių ir siužetų. Siekiant suvokti heroizmo potencialą, aiškintis (anti-)herojaus metamorfozę kaip „asmenį situacijoje“ – pirma klausiant ne „kas?“ o „kaip, kokiomis aplinkybėmis?“ – pastarąjį dešimtmetį intensyviai plėtotas transdisciplinis tyrimų laukas, heroizmo mokslai⁵⁹; istoriniai tyrimai, suprantama, gerokai papildė šiuolaikiškas aktualiojo herojaus paieškas ir toliau turės joms įtakos. Šiuo požiūriu prielaidų naujoms traktuotėms ir įžvalgoms neabejotinai daugėja.

Bibliografija

- Aleksandravičius E., 2018 – Egidijus Aleksandravičius, in: dokumentinis filmas „Tumo kodeksas“, rež. Eimantas Belickas, 2018, 00:31:27–00:32:27, [interaktyvus], in: <<https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1013709013/tumo-kodeksas>>.
- Aleksandravičius E., 2015 – Egidijus Aleksandravičius, „XIX a. Lietuvos pasakojimo likimas po 1990 m.: tarp funkcionalumo ir inercijos“, in: *Tautiniai naratyvai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m.* Kolektyvinė monografija (sudarytojas, atsakingasis redaktorius E. Aleksandravičius), VDU, Versus aureus, 2015, p. 541–614.

⁵⁶ Dariaus ir Girėno „paveldėjimo byla“, lakūnų palaikų ir nuosavybės pargabenimo į Lietuvą aplinkybės detaliau: G. Sviderskytė, 2019, p. 41–48, 234–237, 256–261, 304–307.

⁵⁷ M. G. Kendrick, 2010, p. 3.

⁵⁸ „Banalaus heroizmo“ samprata kaip antipodas „banaliai blogiui“ iš Hannah'os Arendt veikalo („Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil“, 1963): G. Franco, Ph. Zimbardo, 2006.

⁵⁹ Ph. Zimbardo, 2007, p. 7–12, 438.

- Allison S. T., Goethals George R., 2011 – Scott T. Allison, George R. Goethals, *Heroes: What They Do and Why We Need Them*, Oxford University Press, 2011.
- Bumblauskas A., 1987 – Alfredas Bumblauskas, „Herojų paieškos“, in: *Literatūra ir menas*, 1987-02-07, p. 5, 8–9.
- Campbell J., 1949 – Joseph Campbell, *The Hero with a Thousand Faces*, New York: Pantheon Books, 1949.
- Carlyle's Lectures on Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History, 1910 – *Carlyle's Lectures on Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History* (sudarytojas P. C. Carr), Oxford: The Clarendon Press, 1910.
- Curry R. M., 2018 – Ruth M. Curry, „Achilles and the Astronaut: What Heroism Humanities Can Teach Heroism Science“, in: *Journal of Humanistic Psychology*, 2018, 58/5, p. 571–584.
- Čepaitienė R., 2013 – Rasa Čepaitienė, „Nacionalinis pasakojimas versus lokalios istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas* (sudarytojas Alvydas Nikžentaitis), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 229–264.
- Daugirdas T., 2013 – Tomas Daugirdas, „Mūsų superherojai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2013, p. 103–104.
- Daugirdas T., 2003 – Tomas Daugirdas, „Sparnuoto arklio dantys“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 7–8, p. 387–388.
- Eriksonas L., 2004 – Linas Eriksonas, *National Heroes and National Identities: Scotland, Norway and Lithuania* (serija Multiple Europes, 26), Brussels: Presses Interuniversitaires Europeennes, 2004.
- Esposito F., 2015 – Fernando Esposito, *Fascism, Aviation and Mythical Modernity*, New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Frain A. D., Vanstone R., Frimer J. A., 2017 – Ari Decter-Frain, Ruth Vanstone, Jeremy A. Frimer, „Why and How Groups Create Moral Heroes“, in: *Handbook of Heroism and Heroic Leadership* (sudarytojai: Scott T. Allison, George R. Goethals, Roderick M. Kramer), New York: Routledge, 2017, p. 121–138.
- Franco Z. E. et al., 2016 – Zeno E. Franco, Scott T. Allison, Ellaine L. Kinsella, Ari Kohen, Matt Langdon, Philip G. Zimbardo, „Heroism Research: A Review of Theories, Methods, Challenges, and Trends“, in: *Journal of Humanistic Psychology*, 2016, no 58/4, p. 382–396. <https://doi.org/10.1177/0022167816681232>.
- Franco Z. E., Blau K., Zimbardo Ph. G., 2011 – Zeno E. Franco, Kathy Blau, Philip G. Zimbardo, „Heroism: A Conceptual Analysis and Differentiation between Heroic Action and Altruism“, in: *Review of General Psychology*, 2011, no 15/ 2, p. 99–113. <https://doi.org/10.1037/a0022672>.
- Franco Z. E., Zimbardo Ph. G., 2006 – Zeno E. Franco, Philip G. Zimbardo, „The Banality of Heroism“, in: *Greater Good*, 2006, 3, p. 30–35.
- Gerovitch S., 2015 – Slava Gerovitch, *Soviet Space Mythologies: Public Images, Private Memories, and the Making of a Cultural Identity*, University of Pittsburgh Press, 2015. <https://doi.org/10.2307/j.ctt15nmjd1>.
- Gustaitis A., 1935 – Antanas Gustaitis, „Dariaus-Girėno ir Vaitkaus žygių sugretinimas“, in: *Lietuvos sparnai*, 1935, Nr. 11, p. 296–297.
- Gustaitis A., 1933 – Antanas Gustaitis, „Aplankykite planetas!“, in: *Paukščių keliais. Pirmiesiems civilinės aviacijos žingsniais Lietuvoje paminėti* (sudarytojas Jonas Pyragius), Kaunas: Vilnius, p. 37–43.
- Jokubaitis A., 2014 – Alvydas Jokubaitis, „Istorijos neutralizacija ir depolitizacija“, in: *Valstybė ir istorija* (autorių kolektyvas: Raimundas Lopata, Justinas Dementavičius, Liutauras Gudžinskas, Alvydas Jokubaitis, Česlovas Laurinavičius, Simona Merkinaitė, Alvydas Nikžentaitis, Vytautas Radžvilas, Inga Vinogradnaitė), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 17–34.
- Kamuntavičius R., 2015 – Rūstis Kamuntavičius, „Konfrontuojančios praeities reprezentacijos. Baltarusijos istorija iki 1795 m.: suprasti pasakojimą“, in: *Tautiniai naratyvai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m.* Kolektyvinė monografija (sudarytojas, atsakingasis redaktorius Egidijus Aleksandravičius), VDU, Versus aureus, 2015, p. 617–694.
- Kendrick M. G., 2010 – M. Gregory Kendrick, *The Heroic Ideals: Western Archetypes from the Greeks to the Present*, Jefferson, NC, and London: McFarland & Co, 2010.
- Kohonen I., 2011 – Ilina Kohonen, „The Heroic and the Ordinary: Photographic Representations of Soviet Cosmonauts in the Early 1960“, in: *Soviet Space Culture: Cosmic Enthusiasm in Socialist Societies* (sudarytojos Eva Maurer, Julia Richers, Monica Rüthers, Carmen Scheide), The UK: Palgrave Macmillan, 2011, p. 103–120.
- Kraniauskienė S., 2004 – Sigita Kraniauskienė, „Identiteto tyrimo metmenys: kartų identiteto paieška XX a. lietuvių autobiografijose“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2004/ 2, p. 40–52. <https://doi.org/10.15388/socmintvei.2004.2.5961>.
- Lukacs J., 2011 – John Lukacs, *Future of History*, New Haven, London: Yale University Press.

- Mačiulis D., 2001 – Dangiras Mačiulis, „Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanijos prasmė“, in: *Lituanistica*, 2001, Nr. 2/ 46, p. 54–75.
- Mačiulis D., Petrauskas R., Staliūnas D., 2012 – Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius: Mintis, 2012.
- Mickūnaitė G., 2008 – Giedrė Mickūnaitė, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.
- Putinaitė N., 2019 – Nerija Putinaitė, *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2019.
- Putinaitė N., 2015 – Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis. Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, 2015.
- Putinaitė N., 2004 – Nerija Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Vilnius: Aidai, 2004.
- Sabolius J., 1994 – Juozas Sabolius (rež.), Lemties kilpa, 00:32:56–00:33:01, [interaktyvus], in: <<https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/7264/lemties-kilpa>>.
- Schrempp G., 2012 – Gregory Schrempp, *Ancient Mythology of Modern Science: A Mythologist Looks (Seriously) at Popular Science Writing*, Queen's University Press, 2012.
- Southgate B., 2009 – Beverley Southgate, *History meets Fiction*, Harlow: Pearson Education Limited, 2009.
- Streikus A., 2018 – Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018.
- Streikus A., 2007 – Arūnas Streikus, „Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2007, 1/21, p. 8–28.
- Sviderskytė G. K., 2019 – Gražina K. Sviderskytė, *Lituanica. Nematoma pusė*. Monografija. Vilnius: Aukso žuvis, 2019.
- Sviderskytė G. K., 2019 (1) – Gražina K. Sviderskytė, „For Whose Greater Good? The Case of Hero-Making: Girch and Darius“, in: *Heroism Science*: Vol. 4: Iss. 1, Article 5, [interaktyvus], in: <<https://scholarship.richmond.edu/heroism-science/vol4/iss1/5>>.
- Sviderskytė G. K., 2019 (2) – Gražina K. Sviderskytė, „The Winged Lithuanian: A Hero of Mythical Modernity“, in: *Journal of Baltic Studies* [straipsnis pateiktas publikuoti].
- Šeina V., 2017 – Viktorija Šeina, „Maironio kanonizacijos dinamika XX a. I pusės lietuvių literatūros kritikoje“, in: *Colloquia*, 2017, 37, p. 49–71.
- Šeina V., 2018 – Viktorija Šeina, „Priešas, svetimkūnis, kenkėjas: Lenko vaizdinys tarpukario lietuvių literatūroje“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2018, 7, p. 25–30.
- Šutinienė I., 2009 – Irena Šutinienė, „Tautos istorijos simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje: herojų įvaizdžiai ir jų kaita“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2009, 24, p. 40–62. <https://doi.org/10.15388/socmintvei.2009.1.6076>.
- Zimbardo Ph., 2007 – Philip Zimbardo, *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*, New York: Random House, 2007.
- Žemaitis Z., 1933 – Zigmas Žemaitis, „Dariaus ir Girėno žygio reikšmė“, in: *Lietuvos sparnai*, 1933, 7, p. 175–176.
- Žilinskienė L., Kraniauskienė S., Šutinienė I., 2016 – Laima Žilinskienė, Sigita Kraniauskienė, Irena Šutinienė, *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.